

YAŞANAN OLAYLARLA İLGİLİ BASINDA GEÇEN TERİMLER

Hamza Zülfikar

- Günlük gazeteler, siyasi ve toplumsal olayları, devam etmekte olan savaş konuları alan haber ve yorumlarla dolu. Bunların anlatımında ve değerlendirilmesinde kullanılan kelime ve terimlere durmadan yenileri ekleniyor. Bazen de dilde mevcut bir kelime yerini bir başka yabancı kelimeye bırakıyor. Bu duruma biraz da Batı dillerinde yapılan çeviriler yol açıyor. Örnek olarak köşe yazarının kullandığı *proaktif politika* sözü okunduğunda bir an için durup düşünmek gerekiyor. Geçtiği cümleden bu sıfat tamlamasına bir anlam vermek pek mümkün olmuyor. *Proaktif politika* ne demek? Türk Dil Kurumunun *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*'nde de bu söz yer almamış. “Harekete geçmeden önce yürütülen politika veya bir harekete, eyleme geçmeden önce düşünülmüş, planlanmış politika, bakış açılarını etkileme” diye anlamaya, yorumlamaya çalışıyorum. Bu tanımlamam belki de isabetli değil, yazar, daha başka düşünmüştür. Bir gazete makalesini herkesin yaptığı gibi okuyup geçmek mümkünken bulunan alan itibarıyla bu tür sözler üzerinde takılıp kalıyoruz. Bazen anlamını bildiğimiz kelimenin yeni bir anlamıyla karşılaşılıyor. Yazar kendince böyle bir anlam mı vermiş diye tereddüt ediyoruz. Örnek şöyle: “Türkiye’ye gönderilecek uçak parçaları” sözünde *parça* yerine *ekipman* kullanılmış. *Ekipman* ve bu kelimedeki *ekip*, *Türkçe Sözlük*'te “takım” kelimesine gönderilmiş. *Ekip*'in *ekipman*'dan anlamca farkı “bir işi üstlenen insanların oluşturduğu grup”tur. Üzerinde durduğumuz ve öğrenmeye, anlamaya çalıştığımız yabancı kelimelere haber programlarında da sık rastlıyoruz. Örnek olarak *dezenformasyon* (Fr. *désinformation*) bu ara sık duyduğumuz kelimedeki biridir. *Türkçe Sözlük*'te buna karşılık olarak *bilgi çarpıtma* sözü verilmiş. Türk Dil Kurumunun *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*'ne ise *dezenformasyon* kelimesi girmemiş. Kelime bizde Fransızca telaffuzuyla yer etmiştir. İngilizcede *disinformation* biçiminde geçer. Bugünkü kulla-

nımı dikkate alacak olursak *Türkçe Sözlük*'te verilen *bilgi çarpıtma* yerine *haber çarpıtma* daha uygun düşer. Bu söz genel olarak "ortaya atılan yanlış ve doğru olmayan, maksatlı" anlamında kullanılıyor. Bununla hedef alınan kimse, kuruluş yıpratılmaya çalışılıyor. Kelimenin başındaki *dis-* (*dés-*) bir ön ektir. Aynı yapıdan *enformation* biçiminin daha önce kullanıldığını ve bu kelimeye yabancı olmadığımızı söyleyebiliriz. Hatta *enforme etmek* biçiminde de Türkçeye katılmıştır. Kişiler artık birbirini enforme ediyor. *Söz Varlığı, Yazım ve Anlatım Açısından Türkçedeki Gelişmeler*¹ adlı yayınımda bu tür birleşik fiiller üzerinde durmuştum. *Enforme etmek* gibi yüzden fazla şeklin Türkçede kullanıldığını ve bir o kadar da *entegre olmak* örneğinde olduğu gibi *olmak* fiiliyle birleşik fiiller yapıldığını belirtmiştim. Aynı kökten *enformasyon*, bilgisayarın insan hayatına girdiği yıllardan bu yana daha sık duyulmaya başlandı hatta bu kelime *enformasyon toplumu* biçiminde de kullanıldı. Çeşitli elektronik araçlarla kişiden kişiye veya doğrudan topluma sunulanlar arasında bilgi dışında her türlü iletiye rastlamak mümkün hâle geldi. Toplumsal ilişkiler içinde bulunan insanlar arasında bunların yayılmasını önlemek veya kısıtlanmasına gitmek zorlaştı. İletişim teknolojileri geliştikçe, kurumlaştıkça sosyal ve kültürel değişmeye bağlı olarak dil de bu durumdan etkilenmekte ve yabancılaşmaktadır. Kişilerin tutumu değişmedikçe bu akın devam edecektir.

Derlediğimiz öteki örnekler bakalım. *İnovasyon* (*innovation*), *inovator* (*innovator*), *inovatif* (*innovative*) gibi kelimelerle kurulmuş söz gruplarını cümlelerden hareket ederek anlamaya çalışıyorum. *İnovasyona dayalı verimlik* sözünü "yenilik yaratarak verimlik elde etme" diye anlıyorum. Bunun gibi yayınlarda yer alan *inovatif verimlilik* biçimindeki sıfat tamlamasının anlamına dikkat edildiğinde "yenilik yaratıcı verimlilik, atılım gerektiren verimlilik" anlamı çıkıyor. Bir başka örnek *emperyalist projeler*'dir. Aynı yazar tarafından bu sıfat tamlamaları bir de *emperyal projeler* biçiminde kullanılmış. Görebildiğim kadarıyla *emperyal* daha sık kullanılıyor. *Proje* kelimesine getirilen her iki kelime de aynı kökten birer sıfattır. Bu durumda bir kavram Türkçede iki yabancı kelimeyle ifade edilmiş oluyor. Bu sıfat tamlamalarından "yayılmacılığı hedef almış projeler, yayılmacı girişimler" gibi anlam çıkarmak mümkün ancak cümleler arasında *küresel statüko* gibi kelimeler geçince tekrar durup düşünmek icap ediyor. Üzerinde durulmayan, dikkate alınmadan geçilen bu tür şekiller dilde daha çok yabancılaşmaya sebep olduğu gibi Türkçeye ilave bir yük de getirmektedir. Daha önemlisi bu tür kelimeler geçtikçe okuma da kesintiye uğruyor.

Gazetenin veya haber programının adını vermiyorum. Örnekler her gazete okuyan, televizyon seyreden kimselerce de görülmekte, bilinmektedir. Anlaşılan köşe yazarlarının Türkçe düşünmek gibi bir kaygıları yok, belki de kaynak aldıkları İngilizce yazılmış makalelerin etkisi altındalar. *Dünya şimdi yeni bir sistemik değişimin arifesinde bulunuyor*. Bu cümlede de *sistemik değişim* sözü-

1 Hamza Zülfiyar, *Söz Varlığı, Yazım ve Anlatım Açısından Türkçedeki Gelişmeler*, TDK Yay., Ankara 2018.

nü 'sistemli, düşünülmüş, planlanmış bir değişim' diye anlamaya çalışıyorum. Pek farkında değiliz ama okuduğunu anlamak için bu tür yabancı kelimeleri ve bunlardan yapılmış tamlamaları özel olarak düşünmek, anlamak gerekiyor. İtiraf edeyim, bazıları için Türk Dil Kurumunca yayımlanmış olan iki ciltlik *İngilizce-Türkçe Sözlük*'e bakmak ihtiyacını duyuyorum. *Sendrom* kelimesini küresel salgın olayı sırasında söz hazinemize katmış ve "hastalığın seyri, emareleri" diye anlamlandırmıştık. *Türkçe Sözlük*'te buna karşılık olarak *belirge* kelimesi gösterilmiştir. Şimdi görüyoruz ki sağlıklı ilgili olan bu kelime yaşanan savaş dolayısıyla gazete makalelerinde *Ukrayna sendromu* veya *Vietnam sendromu* biçiminde geçiyor. Anlamı bilinen bir yabancı kelime bir başka kelimeyle birlikte kullanıldığında başka bir anlam kazanıyor. *Rakiplerini elimine etmeye çalışmak* sözündeki *elimine etmek* de artık bildik kelimeler arasına girdi. Türkçe *elemek* fiiline benziyor. Bin yıllık *bertaraf etmek* fiilinin yerini şimdi Fransızca *elimine etmek* aldı. *Strateji* ve onun sıfatı *stratejik* kelimelerine artık aşınayız. Ancak bu sözün köşe yazarlarının dilinde değişik anlamlarda kullanıldığına tanık oluyoruz. *Türkiye'nin yeni stratejisi* veya *stratejik yakınlaşma* sözleri düşünmeyi gerektiriyor. "İzlenen yol" bazen de "yapılan uygulama" anlamlarında kullanılan bu Yunanca kökenli *strateji* kelimesine Osmanlı Türkçesinde *sevki'l-ceyş* karşılık olarak gösterilmiştir. *Ceyş* burada "ordu, askerî birlik" anlamındadır. Cumhuriyet döneminde *sevki'l-ceyş*'e bakıp buna *ordu güdüm* karşılığı önerilmişti. Ancak kullanımda *stratejisi* ve sıfatı *stratejik* baskın çıktı ve anlamı giderek çeşitlendi.

Gazetelerden derlediğim örneklerden bazıları ön ekli kelimelerdir. *Neo-sömürgeci vesayet zincirini kırmak* biçiminde geçiyordu. Batı kökenli bir ön ekin *neo-sömürgeci biçiminde* Türkçe kelimeye getirilmiş olmasına ilk defa rastladım. Yazar ön eki kısa çizgiyle ayırmış. Yazarın kullandığı *neo-sömürgeci* belki de *neokolonist* teriminin karşılığıdır. Daha önce Türkçe bir kelimeye *yasal* gibi Arapça kökenli *gayrı* kelimesinin getirilişine tanık olmuştuk. Türkçe kelimenin sonuna *yıkamatik* örneğinde olduğu gibi Batı kökenli bir ekin getirilişini de görmüştük. Bu tutumun, bu keyfilik eğitimi ve öğretim sistemimizle ilgisi vardır. Eğitimsizlikten, bilinçsizlikten, keyfilikten kaynaklanan bu ortamda kimisinin *illegal* kimisinin *gayrikanuni* kimisinin de *gayriyasal* dediğine tanık oluyoruz. Beklentimiz, hukuk alanında ve onun öğretiminin yapıldığı üniversitelerde *yasa dışı* teriminin geçerli olmasıdır. Bugün verilen örneklerde görüldüğü gibi bir kavram dilde farklı kelimelerle ifade ediliyor. Mevcut gidiş, keyfilik sonucu yabancı kelimenin ad biçimi yanında onun öteki türevlerini, ön ek almış biçimlerini kullanmaktan geri kalınmıyor. *Koloni* sözü eskiden de dilde vardı. Türkçe *sömürge* öne çıktı. Aynı kökten *kolonizasyon*, *kolonileşme* Türkçede *sömürgeleşme* biçiminde karşılandı. Şimdi de *neo-* ön ekli *neokolonizm* kelimesiyle tanıştık. *Yeni sömürgecilik* diye karşılamak mümkünken aydınlarımız buna yanaşmıyor, Türkçe düşünme kaygısı taşıyor. Bunların yanında derlediğim örnekler arasında bir de *kolonizatör*, *kolonizatörler* var. Burada da *müstemele* yerine vaktiyle *sömürmek* fiilinden türetilmiş *sömürge* işe yarar ve

kolonizatör, kolonizatörler sözlerinin yerine *sömürgeleştirici, sömürgeleştiriciler* denebilmeliydi. Bunun için önce dile duyarlılık gösteren bir aydın sınıfına ihtiyacımız var. Uygulamalara baktığımızda birçok yazarın tercihi Batı kökenli kelimelerden yanadır. Yazar, onlarla düşüncelerini daha kolay ifade edebildiği kanaatini taşıyor. Yazarın meseleye kullandığı ana dil açısından bakması, okuyucuyu göz önünde bulundurması gerekir. *Sömürmek* fiilinden *müstemleke* karşılığı türetilmiş olan Türkçe *sömürge* terimi dilde belli bir sıklığa kavuşmuştur. *Sömürmek* fiili 1930’lu yıllarda “istismar etmek” karşılığı gösterilmiştir. *Sömürmek* fiilinin anlamları zamanla genişleyince *istismar etmek* bunun anlamlarından bir oldu. *Kolonizasyon* kelimesini ancak *kolonileşme* biçiminde Türkçe ekler getirerek kullanmışız. Bunun dilde bir de *koloni* biçimi var. Şimdi de yazarlarımızın gayreti ile *neokolonizm* dile girdi, Türkçeyi benimseyip *neo-sömürgeci* sözünü kullanan gene o kalıptan kurtulamıyor, *yeni sömürgeci, yeni sömürgeciler* demeye yanaşmıyor. Batı dillerinden Türkçeye geçen *neo-* ön ekine *klasizm, neoklasizm* örneğinde olduğu gibi yabancı değiliz. Ekin örneklerini daha çok akım adlarında buluyoruz. Söz konusu ön ek eklendiği kelimeye “yeni, çağdaş veya öncekinden farklı” anlamlar katar ve Yunanca kökenlidir. *Neodarvinizm, Neoplatonizm* (Fr. *néodarwinisme, néoplastonisme*) vb. kişi adından *Darvanizm* terimini Türkçede *Darvincilik, Platonizm* terimini *Platonculuk* diye karşılamışız. *Türkçe Sözlük*’te *neo-* ön ekli *neoklasizm, neolojizm, neoplato-nizm* terimleri geçiyor. *Bu* sözlükte ayrıca *neoklasik, neolitik, neoplastik* gibi sıfatlar da yer alıyor. Hemen eklemek gerekir ki çeşitli bilim dallarında kullandığımızda olan bu terimlerin sayısı çok daha fazladır. Hepsinin başında *neo-* ön eki “yeni” kelimesiyle karşılanabilir. Meselelerin üniversitelerde, basında gündeme alınmasına ihtiyaç var.

Yeri gelmişken *neo-* ön ekli başka birkaç örnek üzerinde daha duralım. Felsefede *ekspresyonizm, neoekspresyonizm/yeni dışavurumculuk, fonksiyonalizm neo-fonksiyonalizm/yeni işlevselcilik, empresyonizm, neoempresyonizm/yeni izlenimcilik, neolojizm/yeni kelime türetme / tıpta neofobi/yenilik korkusu, neonataloji/yenidoğan bilimi, neoplazi/ur gelişimi* vb. bulunmuş karşılıklar yerinde olmakla birlikte kullanımda gene de Batı dillerindeki biçimleri öne çıkmaktadır. *Neo-* ön ekli terimlerin *neolitik dönem* veya *neoempresyonizm*’den *neoempresyonist* örneğinde görüldüğü gibi sıfat olan biçimleri de var. Türetilen Türkçe kelimeleri yermek amacıyla olanlar, kurallı bulmadıkları kelimeleri söz konusu ettiklerinde *neolojizm* terimini “kelime uydurma” anlamında kullanmışlardı.

Yabancı akım adlarının son sesindeki *-izm* ekinin Türkçede *-cılık* ekiyle karşılanmış olması bir başarıdır. Bununla birlikte sıklık araştırması yapılacak olsa *-izm*’li şekillerin daha sık geçtiği görülecektir. Bir zamanlar *Türkizm* diye çok kullanılmış olan bu kelime isabetli olarak *Türkçülük* biçimini aldı. Bu, Türkçe bir kelimeye Batı kökenli yabancı ek getirmenin doğru olmadığına örnek oldu. Türkçe bir kelimeye Doğu veya Batı dillerinden bir ön ekin getirilişine rastlanmaz ama Türkçe kelimelerden sonra yabancı ekler eklenebilir. Arapça, özellikle Farsça olan ön ekli kelimelerin birçoğu *naçar/çaresiz, nahak/haksız,*

natamam/eksik örneklerinde olduğu gibi bugün Türkçe kelimelerle karşılandı. Bununla birlikte bu tür ön ekli kelimeler Türkçede bugün de varlığını sürdürmektedir. Ancak Doğu kökenli bu ön ekler Türkçe kelimelerin başına getirilmemiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca bu ön ekli şekiller üzerinde çok çalışılmış birçoğuna Türkçe karşılık bulunmuştur. Aynı çaba Batı kökenli kelimeler üzerinde yeterince yürütülmemiştir.

Türkçeye girmiş ön ekli yüzlerce kelime arasında *jeo-* ekli birkaç kelime üzerinde de durmak gerekiyor. Bu ekle yapılmış gazetelerde çeşitli yeni terimler yer alıyor. *jeopolitik* (Fr. *géopolitique*) *jeopolitik değişim*, *jeopolitik realite*, *jeokültürel yapı*, *jeoekonomik* vb. Anlaşılan *jeo-* ile ülkenin coğrafyası, coğrafi değerleri, imkânları kastediliyor. Coğrafya ile politika coğrafya ile kültür veya coğrafya ile ekonomi arasında bir bağ kuruluyor. Sıfat yapısında olan kelimeler yanında bunların bir de *jeopolitika*, *jeokültür*, *jeoekonomi* biçiminde isimleri var. Temel amaç devletin politikasına yön vermek, çalışmalara katkı sağlamak, refahı artırmaktır. *Jeopolitik değişim*, ülkenin coğrafi imkânlardan, yetiştirilen ürünlerden yararlanılarak planlamayı, rekabet etmeyi ifade eden bir terim olup bu amaçla politika geliştirmedir. Bunun gibi *jeokültürel değişim* de ülkenin coğrafyasından hareket edilerek ortak kültürü öne çıkarmak ve bu yolda bir politika oluşturmaktır. Bunlara benzer dillerde dolaşan bir de *jeoekonomik değişim* terimi var. Ülkenin imkânlarına dayalı olarak çeşitli araçlardan yararlanarak ekonomiyi planlama anlamında kullanılıyor.

Burada söz konusu ettiğimiz yabancı ön ekleri bazen de farklı şekillerde karşıladığımızı belirtmeden geçmeyelim. *Anti-* ön ekli *antifriz* kelimesinin Türkçedeki karşılığı *donmaönler*'dir. Beklenen ise bitişik yazılan *donmaönler*'in *antifriz*'in yerini almasıdır. *Donmaönler* bize göre çok daha anlamı açıkken *antifriz*'in kullanımı yaygınlaşmıştır. *Prematüre*, *erkendoğan* diye Türkçe olarak karşılanırken İngilizceden dile giren *preschool*, *preform*, *prefiks* terimleri *okul öncesi*, *ön biçim*, *ön ek* kelimeleriyle Türkçe olarak ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi Türkçe karşılık bulmada farklı yollardan gidilmiştir. Bu uygulamaların gereği gibi anlaşılması gerekir. *Türkçe Sözlük*'te *poligami/çok eşlilik*, *prehistorya/tarih öncesi*, *preparat/hazırlanmış ilaç*, *prezantabl/düzgün*, *gösterişli* veya *derli toplu*, *sunulabilir* şekilde anlamlandırılmış ve bunlar birer karşılık olarak gösterilmiştir. Görüldüğü gibi anlamdan hareket edilmiş ve ön eke birçok yerde Türkçe bir kelime karşılık olarak gösterilmiş, *metafizik doğa ötesi*, *antitez karşı tez* veya *karşı sav* biçiminde Türkçeye kazandırılmıştır. Türkçe biçimlerin öne çıkarılmasındaki bu tutumu günümüz aydınlarında, yazarlarına hatırlatmalıyız. *Türkçe Sözlük*'teki uygulama, kullanıcıyı yabancı kelimenin Türkçesine yönlendirmektir, bunun anlaşılmasını sık sık hatırlatmamız gerekir. Okullarda *Türkçe Sözlük*'teki bu uygulama öğrencilere anlatılmalıdır.

Üzerinde durduğumuz ön ekli kelimeler değişik boyutlarda Halil Ersoylu'nun ve Hatice Şahin'in² makalelerinde ele alınmıştır. İşlenen örneklere baktığımızda ön ekler genellikle Türkçede bir kelimeyle karşılanmıştır.

Bugün ön ekli kelimelerin Türkçe karşılıklarından çok Batı kökenli biçimleri kullanımdadır. Birçoğuna Türkçe bir karşılık teklif edilmiş olmasına rağmen geçen yıllar içinde Batı kökenli olanlar daha çok öne çıkmıştır. Hatta durum öyle bir hâl almıştır ki ilgili alan uzmanlarına Türkçeleri hatırlatıldığında bu hatırlatma, uyarı garip karşılanmaktadır. Tablonun öbür yüzüne bakalım. *Yangın yandaki binaya sirayet etti* denirdi. Şimdi *yayıldı, atladı, geçti* gibi fiiller kullanılıyor. Buna göre denebilir ki Osmanlı Türkçesinden kalan kelimelerle ilgili gösterdiğimiz duyarlılığı, titizliği Batı kökenli olan kelimeler karşısında gösteremiyoruz.

2 Halil Ersoylu, "Batı Kökenli Ön Eklerin Türk Dilinde Kelime Olarak Kullanılması", *Türk Dili*, S 497, 1993; Hatice Şahin, "Türkçede Ön Ek", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 7, S 10, 2006/1.